

## SERBEST BÖLGELER: DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE

Dr.Selim ERDOĞAN (\*)

Gelişmekte olan ülkelerde serbest bölgelerin açılıp açılmamasıyla bir ülkede uygulanan sanayileşme stratejisi arasında büyük bir ilişki vardır. Kalkınmakta olan ülkeler kalkınmalarını hızlandırmak için yoğun bir çaba içine girmişlerdir. Bu ülkeler kalkınmanın gerektirdiği sermayeyi elde etmek için bir yandan ihracatlarını geliştirmek zorunda kalırlarken, diğer yandan da ithalatlarını kısmak mecburiyetindedirler. Çünkü sermayelerini arttırmak ancak bu yolla mümkün olmaktadır. Her ne kadar gelişmiş ülkeler kalkınma yolundaki ülkelere dış yardım ve kredi yoluyla kalkınmalarına yardımcı oluyorsa da bu belli bir dereceye kadar olmakta ve sınırlı olmaktadır. İşte azgelişmiş ülkeler ihracatlarını arttırıp yabancı sermayeyi ülkelerine çekmek için çeşitli yolları denemektedirler. Bunlardan birisi son zamanlarda oldukça sözü edilen "serbest bölgeler"dir.

Bu araştırmada serbest bölgeler hakkında teorik bilgiler vermeye çalıştım. Kısaca çeşitleri, fayda ve sakıncalarına değindim. İkinci bölümde Türkiye'de serbest bölge çalışmaları hakkında bilgi vermeye çalıştım.

### I. BÖLÜM

#### 1.1. SERBEST BÖLGELERİN TANIMI:

Serbest Bölge genel olarak şöyle tanımlanmaktadır: "Serbest Bölge, bir ülkenin siyasal sınırları içinde olmakla birlikte gümrük sınırları içine alınmayan yerlere Serbest Bölge denir."(1). Bu tanımdan şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Bir ülkede dış ticarete uygulanan mevzuat ve kısıtlamaların kısmen ya da tamamen geçersiz kılınması anlamına gelmektedir. Serbest liman ve serbest bölge (free zones and

free ports), gümrük sınırı dışında kalan ve yabancı kaynaklı eşya ve mal girişine açık tutulan liman ve bölgelerdir. Bu bölge ve limanlar, mali bakımdan bir yabancı ülkenin toprağı gibi kabul edildiğinden buraya gelen mallardan gümrük vergisi alınmaz. Bu bölgelere giren yabancı ticarî eşyalar hiç bir denetime tabi tutulmadan bekletilir ve işlenebilir. Bundan dolayıdır ki, bu gibi bölgelerde önemli sanayi işletmeleri kurulur. Malların ambalajlanması, depolanması, boşaltılması ve yüklenmesiyle ilgili tesis ve kuruluşlar kurulur. Böylece iktisadî faaliyetler canlanır, ticaret hacmi genişler ve yeni iş imkanları doğar(2).

Serbest bölgelerle ilgili bir çok tarif yapılmış, bunların hepsi hemen hemen aynıdır. 1976 Eylül ayında Brüksel'de imzalanmış olan "Gümrük işlerinin basitleştirilmesi ve uyumlu hale getirilmesi için uluslararası anlaşma"da serbest bölge şöyle tanımlanmaktadır: "Serbest Bölge, bir devletin topraklarının bir parçası olan bölgeye giren malların; ithalat, vergi ve resimleri söz konusu olduğu zaman genellikle o devletin 'gümrük alanı dışında sayıldığı ve bu malların normal gümrük' kontrolüne tabi tutulmadıkları bölgelerdir."(3).

Serbest bölgeler ulusal hükümlerle sınırları içinde bulunmalarına rağmen, gümrük işlemlerinin uygulandığı sınırlar yani gümrük sınırları içine alınmazlar. Bu bölgede, gümrük sınırları içerisinde uygulanan gümrükle ilgili kanun ve yönetmelikler uygulanmaz. Zaten bir ülkenin gümrük sınırları siyasi sınırları ile çoğu zaman aynıdır. Serbest bölge, serbest şehir ve serbest liman bu sınırlar içinde olduğu halde bir yönüyle dışında kalmaktadır. Bunlara antrepoları da ekleyebiliriz. Bunlar istisna olmaktadır. Antrepo, yabancı malların tarife ödemedi, gümrük makamlarının denetimi altında uzunca bir süre muhafazasına yarayan kapalı yerlerdir(4).

Yukarıda sözünü ettiğimiz serbest liman da, serbest bölge görünümünü andırır. Serbest liman da, gümrük sınırları dışında tutulur. Serbest Limanlar ilgili şehrin tamamını veya yalnız liman kısmını kapsayabilirler. Geçmişte Marsilya, Cenova, Venedik, Liverpool vs. önemli birer serbest limandı. Günümüzde serbest limanların sayısı azalmıştır. Bugün başlıca serbest limanlar şunlardır: Hong-Kong, Singapur, Cebelitarık(5).

Dış ticaret ve gümrükle ilgili kanun ve kuralların uygulanmadığı bu sahanın sınırları kesin olarak belirlenmiştir. Mal ve kişilerin giriş ve çıkışları belirli noktalardan ve kontrollü olarak yapılır. Serbest bölge genellikle bir limanın tamamını veya bir kısmını içine alır. Ayrıca demiryolu ve karayolu kavşakları ve havaalanları gibi diğer ulaşım noktaları yakınında kurulan serbest bölgeler de vardır. Bu bölgelerde ilke olarak, çalışma saatleri dışında ikamet yasaktır. Serbest bölgelerde mallar serbest dolaşım halindedir; depolanabilir, hazırlama, karıştırma, temizleme, paketleme ve montaj gibi ameliyelere tabi tutulabilir. Serbest bölgeler her türlü ticarî, endüstriyel, bankacılık, sigortacılık faaliyetlerinin yanında; müşavirlik, mühendislik gibi teknik ve diğer hizmetlerin yoğunlaştığı yerlerdir. Serbest bölgelerde yapılan ticaret, ülkelerin dış ticaretleri arasına girmektedir.

Ülkelerin dış ticaret yapmalarının sağladığı yararları, Klasik iktisatçılardan A. Smith ve D. Ricardo geliştirdikleri teorilerle açıklamaya çalışmışlardır. A. Smith "Mutlak Üstünlükler Teorisi" ile, "Bir ülke hangi malı daha ucuza üretiyorsa o malda uzmanlaşmalı ve ihraç ederek refahını en üst düzeye çıkarmalıdır." demektedir. Bunun yanında pahalıya ürettiği malı da dışarıdan ithal etmelidir. Ancak D. Ricardo'ya göre, ülke bütün malları ucuza üretiyorsa, bu durumda bu ülkenin dış ticaret yapma imkanı yoktur. Ricardo, "Bunu ortadan kaldırmak için birine oranla daha ucuza ürettiği malda uzmanlaşmalıdır." demiş ve bunu "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" ile açıklamaya çalışmıştır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin de bir güçlük karşılama görevini yapabilmesi için bazı basitleştirici varsayımlara gerek vardır. Bu varsayımlar çok çeşitlidir. Konumuz açısından iki varsayım önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi ekonomide tam rekabet şartlarının tam manasıyla geçerli olması, diğeri de dış ticaretin serbest bırakılmasıdır. Bugün varsayımlar geçerliliğini koruyamadığı için karşılaştırmalı üstünlüklere göre dış ticaret yapısının oluşmadığını görüyoruz. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin tam anlamıyla işleyebilmesi, serbest dış ticaret uygulamasını da birlikte getirir. Ancak bu günümüzde uygulanmadığı için, ülkenin belli bir yöresinde dış ticarete ve iktisadî faaliyetlere getirilen tüm kısıtlamaları kaldırırsak, karşılaştırmalı

üstünlükler teorisinin varsayımlarını ve teorisinin serbest dış ticaret koşulunu yerine getirmiş oluruz. Bu şekilde serbest bölgeler bir anlamda karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre gelişebilecek serbest dış ticaret politikalarının uygulandığı alanlar olmaktadır(6).

## 1.2. SERBEST BÖLGELERİN GENEL ÖZELLİKLERİ:

Yapılan tanımlar çerçevesinde, serbest bölgelerin bazı ortak özellikleri şöylece sıralanabilir:

a) Serbest bölgeler, genelde, ülkenin dış ticaretini geliştirmek, döviz gelirini arttırmak, ülkedeki sanayii canlandırmak, ithalat ve ihracatı kolaylaştırmak.

b) Serbest bölgeler, "sınırlandırılmış" bir yerdir. Sınırları kesin olarak belirlenmiştir. Burası ya bir limanın tamamı veya bir kısmını kapsar. Ya da limanın veya transit yolların yakınlarında oluşturulur. Bir şehrin bütünüyle serbest bölge ilan edilmesi de mümkündür.

c) Serbest bölgeler, buldukları ülkenin sınırları içinde olmakla beraber, gümrük sınırlarının dışında sayılırlar. Gümrük mevzuatı uygulanmaz. Ülkenin dış ticaret rejiminden kısmen veya tamamen muaftır (\*\*).

d) Serbest bölgeler, çeşitli ticarî faaliyetlerin yoğunlaştığı ve odaklandığı yerlerdir..

Bu bölgelerde, bölgede ikameti işi gereği zorunlu olan kişilerle bazı hizmetlerin sağlanması için gerekli olan kişilerin dışında genellikle yerleşim yasaktır.

Buralardaki bütün işlemler yabancı para birimleri ile yapılır.

e) Tüccar, forvardo, broker vb. işlerle uğraşan kişiler serbest bölgelerde depolama, çeşitli biçimlerde mal işleme, taşıma, pazara hazırlama vb. işleri yapabilirler ve bu faaliyetler için gerekli olan depo ve ardiyeleri işletebilir, atölye kurabilir, büro açabilirler. Bu tip yerleri hükümet yerel idare, kanunla kurulmuş tüzel kişilikler, kurumlar ve özel şirketler yönetirler.

f) Yabancı şirketler ve bankalar şube açabilir. Çeşitli yatırımlarda bulunabilirler. Bunların bir kısmı özel

izne tabi olabilir.

g) Serbest bölgelere malların giriş-çıkışları da ortak, özellikle serbest bölgeye girecek olan mallar miktar olarak, malın menşei olarak kısıtlanamaz. Dış ülkelerden serbest bölgeye giren mallar her türlü gümrük vergisi ve formalitelerden muaftır. Serbest bölgenin bulunduğu ülkeden serbest bölgeye gönderilen mallar ihraç edilmiş sayılır. İhracat prosedürüne tabi tutulurlar. Serbest bölgeden ülke içine alınan mallar ise ülke açısından ithalat sayılır ve ithalat işlemlerine ve vergilere tabi tutulur. Serbest bölgeden diğer ülkelere gönderilen mallar ise o ülkeye girerken gümrüğe tabidirler.

Serbest bölgeler, buldukları ülkenin gümrük sınırları dışında sayılmalarına rağmen, gümrük yetkililerinin direkt veya dolaylı kontrolü altındadırlar. Kaçakçılığın önlenmesi amacıyla etrafı duvar ve parmaklıklarla çevrilmiş ve polisiye tedbirler alınmıştır.

h) Serbest bölgeler, genellikle geniş hinterlandı olan, uluslararası yollar üzerinde bulunan gelişmiş kara, demir, hava ve deniz imkanlarına sahip yerlerde kurulurlar.

### 1.3. SERBEST BÖLGE ÇEŞİTLERİ:

Serbest Bölgeler, buldukları ülkenin ekonomik yapısına ve kuruluş amaçlarına göre çeşitli şekiller alabilirler. Diğer bir ifade ile homojen yapıda değildirler ve fonksiyonlarına bağlı olarak aşağıdaki farklı türdeki serbest bölgelerden söz etmek mümkündür.

#### 1.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Zones):

Serbest Ticaret Bölgesi, genellikle, bir limanın içinde veya yakınında sınırları belirlenmiş bir alanda ticarî faaliyetleri kolaylaştırmak amacıyla oluşmaktadır. Buralarda dünyanın çeşitli ülkeleri ile serbest bir şekilde ticaret yapabilmektedir. Bu işlemler sırasında malların dış dünyadan buraya giriş ve çıkışında gümrük vergisi ödenmez. Mallar, burada belli süreler için depolarda muhafaza edilebilir. Örnekleme, sergileme, mal üzerinde işlem yapma, ambalajlama, yeniden ambalajlama, karıştırma, sınıflama, markalama, büyük hacimli malların küçük ticarî miktarlar haline getirilmesi, kırma, ayıklama, etiketleme, şişeleme,

dereceleme, birleştirme, şekil değiştirme, saflaştırma gibi çeşitli işlemler yapılabilir.

Ülkede geçerli mali ve iktisadî mevzuatın kısmen veya tamamen uygulanmaması durumlarına göre, açık serbest bölgeler (open free zones) kapalı serbest bölgeler (closed free zones) olarak ikiye ayrılabilir.

### **1.3.2. İhraç Mallarının Üretimi İçin Kurulan Serbest Bölgeler:**

Serbest üretim bölgesi veya ihracat işlem bölgesi (Free Production Zone/Export Processing Zone) de denilir. Bu tür bölgeler üretim alanları, ihracatı teşvik etmek ve hafif endüstri ürünlerinin montajını sağlamak amacı ile kurulmaktadır. Bu tür bölgeler esas itibariyle gümrük formalitelerinden ve vergilerinden muaf olan ve yabancı yatırımcılara serbest yatırım yapma imkanının da tanınmış olduğu sanayi siteleri görünümündedirler. Bu bölgede yatırım yapmak isteyenlere, malların gümrüksüz hareketinin yanısıra malî ve idarî teşvikler de sağlanmaktadır. Bu bölgeler ihracatı geliştirmek amacı ile kurulmuşlardır. 1960 yılından sonra 30'dan fazla ülkede rastlamak mümkündür. Bunların arasında Kore, Tayvan, Malezya, Brezilya, Seylan ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni sayabiliriz. Bu bölgelerde yaygın olan yatırımlar genellikle tüketim malları, elektronik ve giyim malı sanayilerdir (ev eşyaları, tekstil, elbise yapımı, teknik aletler vb).

### **1.3.3. Maquildorlar (İkiz Fabrikalar):**

Maquildorlar da bir çeşit serbest üretim merkezi olup, daha ziyade Meksika'nın ABD sınırında oluşmuşlardır. Burada Meksika firmaları ABD'de imal edilmiş parçaları gümrüksüz olarak ithal etmekte, sonra da bunların montajını yapıp genellikle ABD pazarına ihraç etmektedirler. ABD, yapılan üretimin nihaî fiyatı üzerinden değil de, Meksika'da yaratılan katma değer üzerinden vergi almaktadır.

### **1.3.4. Serbest Limanlar (Free ports):**

Siyasal sınırlar yönünden bir ülkenin parçası sayılan fakat o ülkenin gümrük sınırlarının dışında bırakılan limanları, Serbest Liman diye tanımlayabiliriz. Serbest Limanlar, ilgili şehrin tamamını veya yalnız liman kısmını

kapsayabilirler. Geçmişte Marsilya, Cenova, Venedik ve Liverpool vs. önemli birer serbest limandı. Kısaca ülkenin belli bir limanın ithalat, ihracat, transit ticareti, taşımacılık ve re-export açısından serbest hale getirilmesidir. Bir tür dar kapsamlı serbest ticaret bölgesi olarak kabul edilen serbest limanlar, serbest üretim bölgelerinin de liman altyapısı, antrepoları ve sınaî tesisleri ile takviye edilmişlerdir. Bunun en iyi örnekleri Hong-Kong, Singapur, Bahama Adaları ve Manaus (Brezilya)'da görülmektedir.

### 1.3.5 Yatırım Bölgeleri (Enterprise Zones):

Bu bölgeler, bir ülkenin nisbeten geri kalmış yörelerine canlılık getirilmesi ve uygun yatırım ortamı sağlanması amacı ile oluşturulurlar. Yabancı yatırımlardan çok yerli yatırımcılara yöneliktirler. Çeşitli teşvikler ve vergi indirimlerinin uygulanması bu bölgeler için de söz konusudur. Bu bölgeler ilk önce 1977 yılında İngiltere'de denenmiştir(7).

### 1.3.6. Serbest Bankacılık Veya Kıyı Bankacılığı (Free Banking Zone/Off-Shore Banking):

Uluslararası piyasalarda dolaşan yabancı sermayeyi çekmek için yaratılan bölgelerdir. Bu bölgelerde genellikle döviz kontrolleri, krediler üzerindeki faiz oranları, munzam karşılık oranları ya gevşek tutulmakta ya da tamamen ortadan kaldırılmaktadır.

"Serbest bankacılık alanı veya kıyı bankacılığı fonksiyonunun bir ülkede oluşabilmesi için o ülkenin bilinçli bir şekilde çaba sarfederek, başlıca döviz cinsinden mevduat toplayabilen yabancı bankaları yöreye çekmesi gerekmektedir"(8).

Kıyı bankaları (off-shore banking units) genelde Avrupa para piyasalarından mevduat toplamakta güçlük çekmemektedirler.

## 1.4. SERBEST BÖLGELERE DUYULAN İHTİYACIN NEDENLERİ VE SERBEST BÖLGELERİN GELİŞİMİ:

Dünya ticaretinde serbest ticaret bölgelerinin kökenini teşkil eden "serbest ticaret şehirleri" Roma

İmparatorluğuna kadar eski bir tarihe dayanmaktadır. Bu tarihlerde bir çok Akdeniz şehri Ancona, Messina, Cenova ve Marsilya birer serbest ticaret şehri durumunda idi. Fakat 19.yüzyılın ilk yarısında dünya ticaretinin bünyesindeki ve ulaşım yollarındaki değişmeler nedeniyle zamanla bu şehirler önemini kaybetmişlerdir. Aynı devrede Kiel kanalının açılmasıyla Hamburg, Bremen, Luebeck ve İskandinavya bölgesindeki bazı şehirler serbest ticaret şehirleri olarak dünya ticaretinde önem kazanmışlardır. Kuzey Avrupa'daki bu gelişmeler bugünkü serbest ticaret bölgelerinin çalışmalarının çekirdeğini teşkil eder. Ancak serbest bazı bölgelerin tüm dünyada yaygınlaşması 1930'lu yıllara rastlar. Bazı ülkeler 1929'lu yıllarda başlayan ekonomik krizin kendileri üzerindeki etkilerini azaltabilmek için ticarî bölgelerindeki mal akışını arttırabilmenin yollarını ve çözümünü serbest bölgeler oluşturmakta buldular. Bundan dolayı bu dönemde serbest bölgeler oldukça yaygınlaşmışlardır. 1935'ten sonra özellikle gelişmiş ülkelerdeki serbest ticaret bölgesi kuruluşu ve imtiyazlı gümrük bölgesi gelişmeleri gözlemlenmektedir. Ancak kurulu serbest ticaret bölgeleri fonksiyonlarını idame ettirmişlerdir.

1970'li yıllarda gelişme yolundaki ülkelerde de serbest bölge uygulamaları görülmeye başlanmış ve bu durum yakın zamanda serbest bölge uygulamasının dikkat çekici bir biçimde yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu eğilim 1980'li yıllarda daha büyük bir ivme göstermiştir. Serbest bölgelerin ülkenin ekonomik kalkınmasında aracı olarak kullanılmak istenmesi, gelişmekte olan ülkelerde serbest bölge gelişimine sebep olmuştur. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerdeki serbest bölgeler, Avrupa ve ABD'deki serbest bölgelerden sayıca çok daha fazladır.

1970'lerde dünyada takriben 130 serbest bölge bulunurken bu rakam şimdi 400'ü aşmıştır. Diğer bir gelişme de serbest bölgelerin evvelce genellikle gelişmiş ülkelerde ithalatı kolaylaştırma amaçları için kurulmasına mukabil, son yıllarda bunların ihracatı arttırma amacına dönük olarak başlıca gelişme yolundaki ülkelerde kurulmaya başlanmasıdır.

Serbest bölgelerin gösterdiği söz konusu gelişme sonucunda halen dünya ticaretinin takriben % 20'sinin bu bölgelerde cereyan ettiği tahmin edilmektedir.

### 1.5. SERBEST BÖLGELERİN DÜNYA TİCARETİNDEKİ ROLÜ:

Dünya ticaretinin son yıllarda artma eğilimi göstermesinde serbest bölgelerin büyük payı vardır. Özellikle bir taraftan iç ekonomik sorunları nedeniyle kısıtlı bir dış ticaret politikası uygulamak zorunda kalan, diğer taraftan ise endüstrileşme, iş sahası açma yabancı yatırımları teşvik etmek ve dünya ticaretinde giderek daha büyük bir pay alma zorunda olan ülkeler günümüzde serbest bölge uygulamasına da önem vermektedirler.

Sayıları son on yılda üç kat artarak 1980'de 362'yi aşmış bulunan serbest bölgeler günümüzde önemini her gün biraz daha arttıran bir olgu olarak görünmektedirler.

1970-1980 yılları arasında serbest bölgeler ABD'de 10'dan 60'a, Avrupa'da 50'den 90'a, Latin Amerika'da 40'tan 70'e, Afrika'da 10'dan 50'ye, Orta Doğu'da 2'den 18'e, Uzak Doğu'da 15'ten 35'e çıkmış durumda(9).

Bugün dünya üzerindeki gerek sanayileşmiş, gerekse sanayileşmekte olan ülkelerde 400'e yakın serbest bölgenin farklı işlevlere yönelik faaliyette bulunduğu bilinmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerdeki serbest bölgeler daha çok serbest liman şeklinde oluşurken, gelişmekte olan ülkelerdekiler ise, serbest liman yanında serbest üretim bölgeleri şeklinde düzenlenmiştir.

Serbest bölgelerin bir kısmı Türkiye'nin coğrafî alanı içerisinde bulunmaktadır. Bunlar arasında İtalya, Lübnan, Mısır, Romanya, Suriye ve Ürdün'deki bölgeler sayılabilir.

Özellikle serbest üretim bölgelerinde 1966 yılından sonra artış olmuştur. Örneğin 1966 yılında yalnızca Hindistan (Kadla) ve Puerto Rico'da (Mayagenez) serbest bölge varken, 1971-1975 yılları arasında 11 değişik gelişmekte olan ülkede 23 bölge kurulmuştur. Bunların çoğu da Asya ülkelerinde bulunmaktadır. 1982 yılı itibarıyla en fazla üretim bölgesi 25 adet olmak üzere Meksika'da bulunmaktadır. 1979 yılından sonra önemli üç üretim bölgesi de Çin Halk Cumhuriyetinin Kanton (Shanzhen, Zhuhai ve Shanteu) kentinde kurulmuştur(10).

### **1.6. DÜNYADAKİ SERBEST BÖLGE UYGULAMALARINDA ORTAK ÖZELLİKLER:**

Dünyada şu anda faaliyet gösteren serbest bölge dağılımına baktığımızda, bunların çoğunun gelişmekte olan az gelişmiş ülkelerde olduğunu görürüz. Bunun en başta gelen sebebi, yukarıda sözünü ettiğimiz ülkelerin dış ve iç yatırımcılara arz ettikleri cazip imkanların yanında üretim faktörlerinin ucuzluğu, gelişmekte olan ülkelerin işlenmemiş hammadde kaynaklarına sahip olmalarıdır. Bunun yanında kadınların da istihdam edildiği görülmektedir. Kadınların istihdam edilmesi işgücünü tabiatıyla ucuzlatmakta ve kadınlar, erkek işçilerden daha düşük ücret almaktadırlar. Kadınlar, aynı zamanda, toplam istihdam içerisinde büyük bir pay almaktadırlar. Örneğin Malezya'da toplam istihdam içerisinde kadın işçi oranı yüzde 83, Güney Kore'de yüzde 71, Tayvan'da yüzde 79, Meksika'da yüzde 80'dir. Ayrıca otuz yaşın altındaki işçilerin oranı, Tayvan'da yüzde 90, Güney Kore'de ise yüzde 80 civarındadır(11).

### **1.7. DÜNYA ÜLKELERİNİN SERBEST BÖLGE OLUŞTURMAK SURETİYLE ELDE ETMEK İSTEDİKLERİ AMAÇLAR:**

Bu amaçlar şöyle sıralanabilir:

- i. İhracata yönelik endüstriyel kalkınmayı teşvik,
- ii. Yabancı sermaye aracılığıyla dış pazara açılma, sermaye ve işletmecilik yönünden katkı sağlama,
- iii. İşsiz sayısını azaltma,
- iv. Yurt içi hammadde ve yarı mamul talebini arttırma,
- v. Transit taşımacılık gelirlerini arttırmaktır(12).

### **1.8. SERBEST BÖLGELERDE GİRİŞİMCİLERE SAĞLANAN KOLAYLIKLAR:**

Serbest bölgelerde girişimcilere bir çok kolaylıklar sağlanır ve teşvik edici uygulamalar yapılır. Bu kolaylıklar ve teşvikler serbest bölgelerin bir çok ülkelerde bulunması sebebiyle tabii ki farklılıklar gösterecektir. Ancak yine de bir kaç temel nokta etrafında toplanabilir: Bu ortak

uygulamaların en önemlisi girişimciye gelir ve kurumlar vergisi bağışıklığı sağlanmasıdır. Bu bağışıklığın süresi 5-10 yıl arasında değişmektedir. Bazı ülkelerde bu bağışıklık, kademeli bir şekilde uygulanmaktadır. Örneğin, ilk 5 yıl için % 100 bağışıklık tanınırken, daha sonra takip eden 3-5 yıl için de bu oran % 50'ye düşürülebilmektedir.

Diğer bir teşvik, ithalattan gümrük alınmamasıdır. Bu gümrük vergisinin alınmaması ilk yatırım aşamasında, makine ve teçhizattan alınmadığı gibi, daha sonraki aşamalarda, meselâ, hammadde ve girdi alımında da uygulanmaktadır.

İthalattan vergi alınmaması yanında, ihracatın ucuz kredi ile teşviki de söz konusudur. Bazı ülkelerdeki uygulamalarda bu, ihracata prim veren bir sisteme dönüştürülmüştür. Ancak bu sistem, az sayıda serbest bölgede bulunmaktadır.

Yatırımcı açısından önemli görülen diğer bir teşvik de, firmalara hızlandırılmış amortisman için izin verilmesidir.

Bu teşviklerin yanında bazı ülkelerde geri kalmış yörelerde kurulan serbest bölgelerde işçi eğitimi yapan firmalara belli oranlarda prim de verilmektedir. Vergi bağışıklığı yanında özellikle yatırımcılar yönünden cazip olan diğer bir teşvik yöntemi de, yapılan sabit sermaye yatırımlarının % 10-15'i kadar teşvik primi verilmesidir. Böylece yatırımın finansman yükü azalmaktadır.

Bütün bu teşviklerin yanında ölçülmesi oldukça zor olan fakat etkinliğinin herkes tarafından kabul edildiği bir teşvik de serbest bölgelerde ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak devlet müdahalesinin ve bürokrasinin minimum bir düzeye indirilmiş olmasıdır. Bunun yanında tüm alt yapı hizmetlerinin girişimciye düzenli ve ucuz tarifelerden sağlanması da ölçülmesi güç fakat yukarıda belirtilen teşvikler kadar etkin olmaktadır(13).

### 1.9. SERBEST BÖLGELERİN KURULMASI VE İŞLETİMESİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN NOKTALAR:

- Mümkün olduğu kadar özel veya özel ağırlıklı bölge idaresi kurmak,

- İşleticinin mutlaka kamu olması gerekiyorsa, bu kuruluşu kendi gelirleri ile geçinecek bir yapıya kavuşturmak,

- Güvenilir bir yabancı sermaye politikası izlemek,

- Ev sahibi ülkeden girdi temin etmeyi önleyen tüm engelleri kaldırmak,

- Mümkün olursa, bölge gelirleri ile ülke içerisinde yerli sanayilere yardımcı olmak,

- Yerli yatırımcılar teşvik edilmek isteniyorsa, formalitelerden ve bürokrasiden (iş mevzuatı, sermaye miktarı gibi) uzak bir yapı öngörmek,

- Bölge gelirlerinin bir kısmını bölgeyi daha cazip hale getirecek faaliyetlere ve araştırmalara ayırmak ve serbest bölge gelirlerini buna imkan verecek ölçüde kılmak,

- Serbest bölgedeki yabancı sermaye yatırımlarını, yerli sanayi ile ihracatta rekabet edecek faaliyetler yerine yeni faaliyetlere yöneltmektir.

### 1.10. SERBEST BÖLGELERİN EKONOMİYE SAĞLADIĞI FAYDALAR VE SERBEST BÖLGELERİN SAKINICALARI:

Serbest bölgeler, esas itibariyle, buldukları ülkenin uluslararası pazar payını arttırmak, diğer bir ifade ile daha çok ve daha istikrarlı ihracat yapabilmek amacı ile kurulmaktadır. Bu tür bölgelerin kurulmasında güdülen amaç; piyasaya müdahale olmadan üretim faktörlerinin nisbi ucuzluğundan yararlanarak ve gerektiğinde yabancı sermayenin de katkısı ile dünya maliyetlerinde hatta dünya maliyetlerinin da altında üretim yaparak dış pazarlara girebilmektir.

Serbest bölgelerin faaliyetinden çeşitli tür yararlar elde edilmesi sözkonusudur. Döviz kazançları açısından

düşünüldüğünde esas itibariyle iki ayrı kategoride; doğrudan ve ihracat yoluyla döviz elde edilmesi sözkonusu olmaktadır. Bunların yanısıra istihdam, teknoloji, işgücü eğitimi ve tasarruf etkilerinden de bahsetmek mümkündür.

Serbest bölgelerin ülke ekonomisi üzerinde yaratabileceği muhtemel olumlu ve olumsuz etkiler serbest bölge türüne göre farklılıklar gösterebilecektir. Ancak burada genel olarak bazı olumlu ve olumsuz etkilerine değinmek mümkündür.

### 1.10.1. Faydaları:

- Serbest bölge içerisinde satışı sözkonusu olan mal, hizmet ve işgücü gelirleri şeklinde ortaya çıkan kazançlar, doğrudan döviz kazançlarıdır. İşçi ücretlerinin yanısıra diğer katma değer unsurlarını, meselâ depo kirası, arazi kirası ve kredi faizlerini bu çerçevede sayabiliriz. Serbest bölge içerisinde yapılacak alışveriş yabancı paralar cinsinden varsayıldığında, -ki genellikle öyle olmaktadır- bu tür kazançlar döviz cinsinden olmakta ve ülkenin döviz rezervleri açısından müsbet bir etki yaratmaktadır.

- İkinci ve en önemli olabilecek kazanç unsuru ise serbest bölgenin varlığının sağladığı kolaylıklar nedeni ile ihracat imkanlarını ve dolayısıyla ihracat dövizlerini arttırma yönünde etkisidir.

- Serbest bölgenin varlığı transit taşımacılığın artmasını da sağlayabilir. Önemli uluslararası ulaştırma yollarına yakın olan bir ülkede açılacak bir serbest bölge, sağlayacağı liman hizmetlerindeki etkinlik ve çevre kolaylıkları sayesinde daha önce bu ülkeden geçmeyen uluslararası nitelikteki taşımanın saporak bu ülkeye gelmesini ve dolayısıyla hem iç para ve hem de dış para cinsinden taşımacılık gelirlerinin artmasına neden olabilir.

- Bir başka olumlu etkisi ise döviz tasarruf edici yöndeki faaliyetlerin doğması ile ilgili olanıdır. Kısıtlı ölçüde de olsa bir ülkeye mal satan yabancı firmaların, depolarını kendi ülkelerinde değil de ithalatçı ülkenin sınırları içinde açmış olmaları, bu malları ithal ederek üretim yapan yerli sanayici ve ithalatçıyı daha düşük stok düzeyi ile dolayısıyla daha az finansman gereği ile çalışma

imkanına kavuşacaktır. Tabiatıyla döviz tasarrufunun yanısıra zamandan kazanma, düzenli hammadde ve yarı mamul madde sağlayabilme gibi avantajlar da doğabilir.

- Serbest bölgeler ile ilgili bir başka fayda faktörü ise (ödemeler dengesi açısından) sermayeyi ülkeye çekme etkisi ile ilgilidir. Ancak, bu kategorideki döviz kazancının ve ileri teknoloji getirme etkilerinin bazı ülkelerde çok kısıtlı kalmış olduğu bilinmektedir.

- Nihayet bir başka olumlu etki de istihdam artışına paralel olarak doğabilecek bazı faydaların varlığıdır. Örneğin serbest bölgenin bulunduğu yörede ticarî faaliyetler daha yoğun bir hale gelebilecek, işgücünün işbaşında eğitimi ve refah artışları sözkonusu olabilecektir. Ancak bu tür etkilerin varlığı, olumlu olmakla beraber ülke çapında değil, fakat serbest bölgenin bulunduğu yakın çevre ile sınırlı olacaktır.

- Serbest bölgelerde, ülke ekonomisinin bütünü için aynı anda uygulamaya konulması pratik olmayan bazı iktisadî politikaların uygulanması da mümkündür. Bu yaklaşım, söz konusu politika ve tedbirlerin pratikteki sakıncalarının serbest bölgedeki uygulama ışığında düzeltilerek tüm ekonomiye uygulanabilmesini sağlayabilir. Bu çerçevede ilk akla gelebilen vergi mevzuatı ve kambiyo mevzuatı ile ilgili olan bazı politikalar; serbest bölgede bazı vergiler kaldırılarak bunun yatırım kararları üzerindeki etkisi incelenebilir(14).

### 1.10.2. Sakıncaları:

İdarî açıdan iyi kontrol edilen bir bölge oluşturulduğu ve işletmecilik açısından kâr amacına yönelik olarak işletilmeye muvaffak olduğu takdirde sakıncalar minimuma indirilebilecek ve sağlanan yararları geçmeyecek türdendir.

Söz konusu olabilecek sakıncalar, kurulan serbest bölgenin hangi tür faaliyetleri bir bölge olduğuna (serbest liman, serbest üretim bölgesi, serbest depoculuk, gümrüksüz alışveriş merkezi vs.) bağlı olarak, farklı yoğunlukta ve nitelikte ortaya çıkabilmektedir. Yukarıda kısaca özetlenen serbest bölgelerin yararlarına karşılık, sakıncaları da şöyle özetlenebilir:

- Serbest bölge kurulması ithalatı arttırıcı bir

baskı yapabilir. Özellikle gelişmiş ülkelerde yer alan serbest bölgeler, üretim açısından ucuz olan dünya girdilerini kullanmayı tercih etmektedirler. Esasen, genel olarak serbest bölgelerde sağlanan vergi ve gümrük muafiyetleri ileride ihraç edilmek amacı ile de olsa ithalatı çok cazip kılabilir. Diğer bir ifade ile serbest bölgenin ithalat eğilimi, tanımı gereği ülkenin ortalama ithalat eğiliminin üzerinde olmak durumundadır. Böyle olduğu takdirde, sadece döviz ödemeleri artmayacak, fakat bu bölgelerde kurulacak imalat birimlerinin, input-output ilişkileri açısından geriyi beslemesi söz konusu olmayacaktır. Ancak bu tüm bölgeler için değil de, daha çok re-export'a yönelik ve yabancı sermaye firmalarının yoğun olduğu Meksika tipi serbest bölge uygulamaları için geçerli olduğunu söylemek mümkündür(15).

- Serbest üretim bölgelerindeki yabancı firmalar yerli firmalara dış pazarlarda önemli bir rakip haline gelebilirler. Özellikle ulaştırma maliyeti önemli bir dezavantaj ise, serbest bölgeden komşu ülkelere yapılan ihracat bu maliyeti azaltacağı için yabancı firmalar yerli firmalar için ciddi bir rakip durumuna gelebilecektir. Örneğin 1974 yılından beri Sri Lanka, serbest bölgeden Avrupa Ekonomik Topluluğuna tekstil ihracatını yasaklamış bulunmaktadır. Gerçekte AET'nin kotası ancak iç ekonomiden yapılan ihracatı karşılamaktadır.

- Serbest bölgelerde genellikle grev hakkı ve sendikal faaliyetlere izin verilmediğinden işçi ücretleri, yurt içinde saptanan işçi ücretlerinden daha düşük düzeyde tutulmaktadır. Bu durum ücret piyasasında ikili ücret düzeyinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ayrıca bu bölgelerde kadın ve çocuk işçilerin çalıştırılması çeşitli sosyal sorunlar yaratabilmektedir.

- Serbest bölgelerin yayılması, hükümetin ekonomiyi denetlemek için oluşturduğu iktisadî ve mali politikaların dışında iktisadî faaliyetlerin artması anlamına gelmektedir. Böyle bir ortamda hükümetin ekonomiyi yönlendirmedeki etkinliği giderek azalacaktır.

- Serbest bölge kurulduktan sonra, serbest bölgenin bulunduğu ilde ve gerekse çevresinde önemli ölçüde nüfus ve sosyal yapı değişikliği meydana gelebilir. Bu değişme

ekonomik faaliyetlerin artmasından kaynaklanmaktadır. Bu hızlı değişimin bölgede bazı sosyal sorunlar yaratacağı ileri sürülebilir(16).

- Nihayet en önemli sakıncalarından biri de, kaçakçılık ve benzeri zararlı faaliyetlerle ilgili olanıdır. Serbest bölge bazı gayri meşru faaliyetlere zemin oluşturma potansiyelini de taşımaktadır.

## II. BÖLÜM

### 2.1. TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGELER:

Türkiye'de serbest bölge tartışmalarının yoğunlaştığı ve yasa, kararname düzeyinde kurumlaşmaya yüztüttüğü üç ana dönem saptıyoruz. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin uluslararası işbölümünde dünya ekonomisine ihracatta tarımda uzmanlaşmış bir ülke olarak katıldığı 1920'li yıllar. İkincisi, 1945'lerden başlayarak uluslararası kapitalist sisteme yeniden eklenen ve bunun kurumlarının oluşturulmaya başlandığı 1950'li yıllar. Üçüncüsü ise, 1953-1980 arasında uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin tıkanmasıyla benimsenen ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin uygulanmaya başlandığı 1980'li yıllar.

İleride de açacağımız gibi, her dönemin özgü koşulları serbest bölgelere yüklenen işlevi ve beklentileri de farklı kılmaktadır. 1920'li yıllarda serbest bölgelerde transit ticaret faaliyeti ağırlıklı olarak planlanırken, 1980'li yıllarda transit ticaretin yanısıra, ihracata yönelik sınaî üretim önem kazanmaktadır. Serbest bölge kurma girişiminde bulunulan her dönemin kendi koşullarında analizi yapılabilir(17).

### 2.2. OSMANLI DÖNEMİ:

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Tuna nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde bulunan Sulina şehrinin serbest bölge olması için teşebbüse geçilmiştir. 29 Nisan 1870 tarihinde alınan bir kararla, Sulina limanına giren eşya,

ihraç edildiği takdirde vergiden muaf tutulmuştur. Bugün Romanya sınırları içinde bulunan Sulina Limanı 5 Ağustos 1978 tarihinde Romen hükümeti tarafından serbest bölge olarak ilan edilmiştir.

### **2.3. 1920 YILLARINDA SB KURMA TEŞEBBÜSLERİ:**

Cumhuriyetin ilk yıllarında müslüman-Türk ticaret sermayesi ikili bir hedefe sahipti: Birincisi, yabancı tüccarların Türkiye'deki işbirlikçisi olan azınlıkların yerini almak, ikincisi mevcut yapı saklı kalmak şartıyla, ticaret kârının büyük kısmına el koyan yabancı tüccardan kendisine kalan payı arttırmak. Birinci hedefine daha Cumhuriyetin ilk yıllarında ulaşmaya koyulan müslüman-Türk tüccarlar, ikinci hedefleri konusunda Hükümetin güçlü desteğini aramış, ancak bu konuda sınırlı mevziler edinebilmişlerdi. Türk tüccarının olanaklarını genişletecek bir önlem olarak da liman tesislerinin geliştirilmesi ve İstanbul limanı içinde bir serbest bölge kurulması düşünülmüyordu.

Bu amaçla 1926 yılında dönemin hükümeti, İstanbul'da serbest bölge yaratma olanağını araştırarak özel bir komisyon görevlendirdi. Ticaret Vekâletince kurulan komisyona ticaret sermayesinin örgütü de katılmak istedi. Yıl sonuna doğru, serbest bölge kurulmasının Türk tüccarlarına sağlayacağı olanakları dile getiren bir rapor hazırlandı. Serbest bölge çevre pazarlarla ticaret yapan firmaları çekebilmek için limanda Türk gümrüklerinin ve mevzuatının geçerli olmadığı, modern tesis ve yeterli depoya sahip bir alan olacaktı. 22.6.1927 tarihinde TBMM, SB kuruluşuyla ilgili yasayı onayladı. Ne var ki, ne SBnin kurulması, ne de beklenen işlevleri yerine getirmesi pek mümkün olmadı(18).

### **2.4. 1950 YILLARINDA SERBEST BÖLGE:**

Serbest bölge girişiminin gündeme getirildiği bir diğer dönem 1950'li yıllardır. 1946 sonbaharında Türkiye'nin dış ticaret politikasında "liberalleşme" doğrultusunda önemli değişiklikler olmuştur. Yüzde 116 oranında bir devalüasyon yapılmış, ithalat kısıtlamaları gevşetilmiş, özellikle serbest dövizle ithalatı yapılacak

malların listesi genişletilmiştir. Bu politika, ithalatın da hızla artmasını beraberinde getirmiştir. İhracatta artış olmamasına karşılık ithalattaki hızlı tırmanış (1938 yılı dışında) 1930'dan beri fazla veren dış ticaret dengesinin 1947'de 21 milyon dolar açık vermesiyle sonuçlanmıştır.

Uluslararası kapitalist sistemle köprülerin yeniden kurulduğu ve güçlendirildiği bu dönemde serbest bölge olgusunun yeniden gündeme geldiğini görüyoruz. 1953 yılında, 1927'de çıkarılan 1132 Sayılı Kanunun yerine 6209 Sayılı Serbest Bölge Kanunu yürürlüğe konulmuştur. 1927 yılında çıkarılan SB yasası hükümete sadece İstanbul'da Serbest Bölge kurma yetkisi vermişken, 6209 Sayılı Kanunun 1.maddesi, hükümete istenilen yörede ve saptanacak genişlikte serbest bölge kurma yetkisi tanımıştır(19).

## 2.5. 1980 YILLARINDA SERBEST BÖLGE KURMA GİRİŞİMLERİ:

Genel olarak 1980 yılına kadar Türkiye'de serbest bölgeler konusu pek ilgi görmemiştir. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri ile dışa açılma ve ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ile birlikte serbest bölgeler önem kazanmaya başlamıştır. Serbest bölge konusu 1982 yılında yeniden ele alınmıştır. 2.İktisat Kongresinin gündemine giren bu konu daha sonra İktisadî Araştırmalar Vakfı'nın Mersin Seminerinde tartışılmış ve kamuoyuna sunulmuştur.

Cumhurbaşkanının 1982 yılı Aralık ayında Uzak-Doğu seyahatinden dönüşte, Türkiye'de serbest bölgeler kurulması hakkında yaptığı direktif niteliğindeki açıklaması, serbest bölgelerin kurulup kurulmaması, fayda ve sakıncaları etrafında odaklaşan tartışmalara son vermiştir. Böylece serbest bölgelerin nasıl ele alınabileceği, hangi tipte olması gerektiği, nasıl yönetileceği ve nerelere kurulacağı gibi konuları gündeme getirmiştir.

Şubat-Kasım 1983 arasında yoğun bir şekilde devam edilen bu çalışmalarda ülkemizde kurulacak serbest bölgelerin yerleri ve tipleri ile bu bölgelerin hukukî çerçevesi ve yönetim biçimi üzerinde durularak bu konuda prensipler tesbit edildi. Bu çerçevede birden fazla yerde ve tipte serbest bölge kurulması kararlaştırılarak buna göre yer seçimi esasları üzerinde duruldu.

Gerekli ön fizibilite etüdlerinin yaptırılmasından sonra da, ilk etapta Mersin ve Antalya limanları serbest bölgeler olarak 12 Kasım 1983 tarihinde resmen kabul edildi. Bunun yanında serbest bölgelerin kuruluş faaliyetlerini düzenleyecek bir teşkilatın gerekli olduğuna karar verildi. Böylece "Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" 3 Kasım 1983 tarihinde yürürlüğe girdi.

## 2.6. MERSİN SERBEST BÖLGE ÇALIŞMALARI:

Mersin limanının serbest bölge olarak açılması çalışmalarına 1982 yılında başlanmıştır. DPT Müsteşarlığı tarafından, EUROMANN Liman ve Ulaştırma Sistemleri isimli Alman firmasına, Mersin limanının Serbest Liman olarak açılması konusunda ön fizibilite etüdü yaptırılmıştır. Euromann firması ön fizibilite raporunu Ağustos 1983'te sunmuştur(20).

## 2.7. ANTALYA SERBEST BÖLGE ÇALIŞMALARI:

Antalya limanının, serbest bölge olarak açılması çalışmalarına da 1982 yılında başlanmıştır. DPT Müsteşarlığı tarafından Temel Mühendislik A.Ş.'ne, Antalya Serbest Liman Düzenlemesi hakkında çalışma yaptırılmıştır. Şirket, çalışmalarını Ekim 1983 ve Aralık 1983'te olmak üzere 2 rapor halinde sunmuştur(21).

Rapor incelendikten sonra, 1983'te Antalya Limanının serbest bölge olma kararname, alan çalışması yapıldıktan sonra da, 1984'te sınır kararnamesi çıkarılmıştır

## 2.8. TÜRKİYE'DE KURULACAK SERBEST BÖLGELERİN AMAÇLARI:

Serbest bölgelerimizin kurulması suretiyle gerçekleştirilecek olan başlıca amaçlar şunlardır:

- İhracat için yatırım ve üretimi arttırmak,
- Yabancı sermaye yatırımlarını çekmek ve böylelikle;
- + Sermaye girişini hızlandırmak,
- + Dış pazarda bağlantılarımızı genişletmek,

Serbest bölgeler yardımıyla ulaşılabilecek diğer

önemli amaçlar ise;

- İstihdamı arttırmak,
- Teknoloji transferi sağlamak,
- Bankacılık faaliyetlerinde dış piyasalara açılabilmek,
- Gelir ve nüfus dağılımını dengelemektir.

Serbest bölgelerin özelliklerine göre yukarıda belirtilen amaçları, öncelikleri ve ağırlıkları değişebilir(22).

### **SONUÇ**

Serbest bölgeler hakkında birçok araştırmalar yapılmış, bu konuda olumlu veya olumsuz fikirler ortaya atılmıştır. Kanaatimizce, serbest bölgeler ülkelerin serbest ticaret yapmalarını ve dış ticaret üzerindeki kısıtlamaları kaldırdığı için daha çok ticaret yapma imkânı yaratırken, az gelişmiş ülkeler için de dünya ticaretinden daha çok pay alma, yabancı sermayeyi ülkeye çekme açısından önemlidir. İhracata yönelik kalkınma politikasını benimsemiş, yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekme çabasında olan Türkiye için serbest bölge uygulaması uygun olabilir. Bu uygulama birçok ekonomik fayda sağlayacak ve karşılaşılan ekonomik sorunların çözümüne katkıda bulunacaktır.

## NOTLAR

- (\*) Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Maliye ve Ekonomi Bölümü Ekonomi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi
- (1) Erdoğan Alkin, **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, İstanbul: İktisat Fak.yay. 1981, s.135.
- (2) Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1984, s.260.
- (3) **Serbest Bölge Tanımı: Dünyada ve Türkiye'de**, İstanbul: İ.T.O yay. 1984, s.9.
- (4) Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, 3.Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 1980, s.290.
- (5) Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.290.
- (6) Cem Alpar, **Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler**, Ankara: Dost Kitabevi yay., 1985, s.17.
- (\*\*) Dış Ticaret Rejimi denince; bir ülkede dış ticaret üzerindeki kayıtlama ve denetlemeler sistemini ifade eder.
- (7) Alpar, **a.g.e.**, s.15.
- (8) Devlet Planlama Teşkilatı, **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**, No:1, Ankara:1985
- (9) **Business Week**: 17 Kasım 1980
- (10) Alpar, **a.g.e.**, s.19.
- (11) **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**: DPT yay. Ankara: Ekim 1985, s.10.
- (12) **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**, No:1, s.10.
- (13) Alpar, **a.g.e.**, s.30-31.
- (14) **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**, No:1, s.5-6.
- (15) **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**, No:1, s.7.
- (16) Alpar, **a.g.e.**, s.45-46.
- (17) F.Fröbel/J.Heinrichs/O.Kreye, **Uluslararası Yeni İşbölümü Ve Serbest**

**Bilgeler**, Çev.Yılmaz Üner, İstanbul: Belge yay., 1982.

- (18) Fröbel/Heinrichs/Kreye, **a.g.e.**, s.218-219.
- (19) Fröbel/Heinrichs/Kreye, **a.g.e.**, s.221-222.
- (20) **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**, No:1, s.15.
- (21) **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**, No:1, s.18.
- (22) **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**, No:3, s.1-2.

**YARARLANILAN KAYNAKLAR**

Alkin, Erdoğan, **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, İstanbul: İktisat Fak. yayını, 1981.

Alpar, Cem, **Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler**, Ankara: Dost Kitabevi yayınları, 1985.

**Business Week**, 17 Kasım 1980.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**, No:1, Ankara: 1985.

Devlet Planlama Teşkilatı, **Serbest Bölge Çalışmaları Hakkında Rapor**, No:3, Ankara: 1985.

Fröbel, F./Heinrichs, J./Kreye, O., **Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler**, Çev.Yılmaz Üner, İstanbul: Belge yay., 1982.

İstanbul Ticaret Odası, **Serbest Bölge Tanımı: Dünyada-Türkiye'de**, 1984.

Karlık, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul: Bilim Teknik yayınevi, 1984.

Seyidoğlu, Halil, **Uluslararası İktisat**, 3.Bası, Ankara: Turhan Kitabevi 1980.